

starších z někdejších dob, abychom kodifikovali, jaké úkoly jsou lidem od řemesla povoleny, a jakmile bude seznam jednou uzavřen, abychom jejich výkon vyhradili našim patentovaným mistrům? Fyzikové a chemikové jsou moudřejší, neboť pokud vím, žádný se nikdy nehádal o to, jaká práva má chemie, fyzika, fyzikální chemie nebo – pokud něco takového vůbec existuje – chemická fyzika.

Nicméně platí, že vzhledem k nesmírné a neuspořádané realitě je historik nevyhnutelně nucen vyříznout z ní určité působíště svých nástrojů; tudíž vybrat si z ní, a jeho výběr zcela zjevně nebude stejný jako například výběr biologů – bude to výběr vpravdě historikův. A právě to je skutečný problém jednání. Bude nás provázet po celou naši studii.²⁾

2. HISTORIE A LIDÉ

Několikrát bylo řečeno: „Historie je věda o minulosti.“ To je [podle mého názoru] nesprávné.³⁾

[Neboť v první řadě] sama myšlenka, že minulost jako taková může být předmětem vědy, je absurdní. Jak bez předběžné probírky z jevů, které nemají společného nic než to, že nejsou soudobé, udělat surovinu pro racionální poznání? Lze si snad jako protějšek představit nějakou vědu o celém univerzu v jeho současném stavu?

Jistě, na počátku dějepisectví se staří kronikáři nezatežovali takovým váháním. Líčili bez ladu a skladu události – zatmění slunce, krupobití, neobvyklé meteory spolu s bitvami, smlouvami, smrtí hrdinů a králů –, které spojovalo jen to, že k nim došlo přibližně ve stejnou dobu. V této první paměti lidstva, zmatené jako vnímání malého dítěte, neustálá snaha analyzovat vedla postupně k nezbytnému třídění. Je pravda, že jazyk, v zásadě tradicionalistický, rád slovem historie stále označuje jakoukoli studii proměn v čase. Zvyk to není nijak nebezpečný, protože nikoho nezmylí. V tomto smyslu lze mluvit o historii slunečního systému, protože tělesa, která ho tvoří, nebyla vždy taková, jak je vidíme dnes. Patří do astronomie. Existuje historie sopečných erupcí, která je, jak jsem přesvědčen, nadmíru zajímavá pro geofyziku. Nepatří do historie historiků.

Nebo přinejmenším do ní patří jen potud, pokud se její zjištění nějak dotýkají specifických problémů naší historie dějepisců. Jak tedy v praxi vypadá dělba úkolů? Příklad to nejspíš ukáže lépe než sáhodlouhé výklady.

V 10. století našeho letopočtu se do vlámského pobřeží zařezával hluboký záliv zvaný Zwin. Pak jej zanesl písek. Do jakého úseku poznání zařadit zkoumání tohoto jevu? Každý ihned pomyslí na geologii. Nevznikla snad geologie právě proto, aby pojednávala o věcech, jako je mechanismus naplavování, úloha mořských proudů, případné změny hladiny oceánů? Jistě. Při bližším pohledu však nejsou věci tak úplně jednoduché.

Je třeba v první řadě zkoumat příčiny této proměny? V tom případě si náš geolog už musí klást otázky, které nespádají striktně do jeho působnosti. Zanášení zálivu totiž bezpochyby přinejmenším napomáhala výstavba hrází, odvádění vody pomocí kanálů, vysoušení: to je lidská činnost vznikající z kolektivních potřeb, již umožnila pouze určitá společenská struktura.

Na druhém konci řetězce číhá další potíž: otázka důsledků. Nedaleko zálivu stálo město. Byly to Bruggy. Se zálivem je spojoval krátký říční tok. Po vodách Zwinu do něj připlouvalo nebo z něj odplouvalo zboží, díky němuž byly Bruggy v odpovídajícím měřítku Londýnem či New Yorkem své doby. Postupně se však projevovale stále citelnější zanášení. Jak zaplavená plocha ustupovala, Bruggy se marně snažily posouvat přístav dál a dál k moři, ale jeho přístaviště pozvolna utichala. To jistě zdaleka nebylo jedinou příčinou úpadku Brugg. Cožpak někdy fyzická stránka působí na stránku sociální, aniž je její působení připraveno, usnadněno nebo umožněno dalšími faktory, které už jsou výsledkem lidské činnosti? V běhu příčinných vln však tato příčina nepochybně patří mezi ty nejúčinnější.

Nuže dílo společnosti, která podle potřeb přetváří území, na němž žije, je, jak každý instinktivně cítí, skutečnost výsostně „historická“. Stejně tak zvraty mocného střediska obchodu. Na příkladu pěkně příznačném pro topografii poznání se tedy ukazuje, že žádná snaha o vysvětlení se neobejde bez bodu, v němž se budou překrývat nebo spojit dva obory, a také to, že jakmile byla o jevu podána zpráva a samy jeho účinky jsou nadále vyvážené, dochází v určitém bodě k jeho předání, kdy je jaksi definitivně postoupen jedním oborem druhému. Co bylo tou událostí, která pokaždé nezbytně vyžadovala, aby do výkladu zasáhla historie? To se objevil lidský aspekt.

Naši velcí předchůdci jako Michelet nebo Fustel de Coulanges nás už dávno naučili přiznat, že předmětem historie je z podstaty věci člověk.⁴⁾ Řekněme přesněji: lidé. Spíše než jednotné číslo, příhodné pro

abstrakci, je pro vědu o rozmanitostech vhodnější množné číslo, gramatický způsob relativity. Za smysly vnímatelnými rysy krajiny, [nářadím nebo stroji,] za texty zdánlivě nejstudenessími a institucemi zdánlivě nejvíce oddělenými od těch, kdo je vytvořili, chce historie vnímat lidi. Komu se to nedaří, ten nikdy nebude ničím než přinejlepším nádeníkem erudice. Dobrý historik se podobá lidožroutovi z pohádek. Ví, že jeho kořist je tam, kde je cítit člověčina.

Z toho, že historie je poznávání lidí, vyplývá její zvláštní postoj k problému vyjádření. Je „vědou“? Nebo „uměním“? O tom rádi vážně a učeně diskutovali naši praotcové kolem roku 1800. Později, kolem 90. let 19. století, v ovzduší poněkud jednoduchého pozitivismu, bylo možno vidět odborníky na metody, jak se rozčílují, že u historických prací veřejnost přičítá podle nich přehnaný význam tomu, co nazývali formou. [Umění proti vědě, forma proti obsahu:] to vše jsou hádky dobré nanejvýš k tomu, abychom je hodili do jednoho pytle se scholastickými spory. V přesné rovnici není o nic méně krásy než ve správné větě. Ale každá věda má vlastní jazykovou estetiku. Lidské záležitosti jsou ze své podstaty jevy nadmíru choulostivé a mnohé z nich nelze postihnout matematickým měřítkem. Abychom je dobře vyjádřili, jinými slovy abychom do nich dobře pronikli (je snad možné dokonale chápat to, co nedokážeme říci?), je třeba značné jazykové vytříbenosti [a náležitěho zbarvení tónu]. Co nelze spočítat, je třeba naznačovat. Mezi vyjádřením skutečností hmotného světa a skutečnostmi lidského ducha je zhruba stejný rozdíl jako mezi frézařem a houslařem: oba pracují na milimetry přesně, ale frézař používá mechanické měřicí přístroje, zatímco houslař se řídí především citlivostí ucha a prstů. Nebylo by dobré, kdyby se frézař spokojil s empirismem houslaře ani kdyby se houslař snažil opičit po frézařovi. Kdo by popíral, že stejně jako existuje cit rukou, existuje i cit pro slova?

[3. HISTORICKÝ ČAS

Použili jsme výraz „věda o lidech“. To je ještě příliš neurčitě. Je třeba upřesnit „o lidech, v čase“. Historik se nezabývá pouze „člověčinou“. Ovzduším, jež jeho myšlení zcela přirozeně dýchá, je kategorie trvání.

Těžko si ovšem představit jakoukoli vědu, která by mohla opomíjet čas. Mnohé z nich jej konvenčně dělí na uměle homogenní zlomky

a nepředstavuje pro ně nic než měřítko. Čas historie, konkrétní a živá realita navracená nezvratnosti svého běhu, je naopak jako plazma, v níž jevy plynou, jakýmsi místem, v němž je lze pochopit. Počet vteřin, let nebo staletí potřebných pro proměnu radioaktivních látek v jiné látky představuje z hlediska atomové fyziky zásadní údaj. Jestli však k té či oné proměně došlo před tisícem let, včera nebo dnes, nebo zda k ní má dojít zítra, to by zajímalo nejspíš geologa, protože geologie je svým způsobem historický obor; fyziky to nechává chladnými. Žádný historik se zato nespokojí se zjištěním, že Caesarovi trvalo osm let, než dobyl Galii, a že Luther potřeboval patnáct let na to, aby se z pravověrného erfurtského novice stal wittenberským reformátorem. Mnohem víc mu záleží na tom, aby dobytí Galie zařadil na chronologicky přesné místo v proměnlivosti evropských společností. A aniž by sebe méně popíral, že duševní krize jako ta u bratra Martina v sobě může obsahovat cosi z věčnosti, bude mít za to, že o ní vypověděl náležitě, teprve když přesně stanoví její moment na křivce osudu jak muže, u něhož nastala, tak civilizace, v jejímž ovzduší k ní došlo.

Nuže tento skutečný čas je už ze své podstaty kontinuem. Je také věčnou proměnou. Z protikladnosti obou těchto atributů pramení velké potíže historického bádání. To více než co jiného zpochybňuje i sám důvod bytí našich prací. Vezměme si dvě po sobě následující období vytržená z nepřetržitěho sledu věků. Do jaké míry – přičemž pouto, jež mezi nimi nastoluje tok trvání, může, ale nemusí mít za následek jejich odlišnost vznikající právě z tohoto trvání – máme považovat poznání staršího z obou období za nezbytné k pochopení období mladšího?

4. MODLA POČÁTKŮ

[Nikdy není špatné začít nějakým *mea culpa*. Lidem, kteří minulost považují za hlavní předmět zkoumání, je přirozeně blízké vysvětlovat to, co je nedávné, tím co nejdávnějším a tato snaha někdy dokázala naše bádání úplně zhyponotizovat. V té nejtýpčtější podobě se taková modla kmene historiků nazývá posedlostí počátkem. Ve vývoji historického myšlení zažila i svůj moment slávy.]

Myslím, že Renan jednou napsal (cituji zpaměti, tudíž, jak se obávám, nepřesně): „Ve všech lidských věcech stojí za prostudování především počátky.“ A Saint-Beuve před ním: „Se zájmem⁵) vyhledávám

a zaznamenávám to, co začíná.“ Tato představa odpovídá jejich době. Slovo počátky také. Po *Počátcích křesťanství*⁶⁾ o něco později následovaly *Počátky současné Francie*.⁷⁾ O napodobovateli nemluvě. Jenže toto slovo zneklidňuje, protože není jednoznačné.

Znamená pouze začátek něčeho?⁸⁾ To by bylo poměrně jasné. Nicméně s výhradou, že u většiny historických skutečností samo pojetí počátečního bodu zůstává pozoruhodně uhýbavé.⁹⁾ Je to patrně záležitost definice. Definice, kterou [bohužel] příliš často zapomínáme uvést.

Nebo počátky naopak znamenají příčiny? To by pak nepředstavovaly jiné potíže než ty, které se ze své podstaty, a ve vědách o člověku nejspíš ještě víc, pojí s každým zkoumáním příčin.

Ale mezi oběma uvedenými významy často dochází ke kontaminaci, která je o to nebezpečnější, že ji většinou zřetelně necítíme. V běžném slovníku jsou počátky původ, vysvětlující začátek. Nebo ještě hůř: k vysvětlení stačí. V tom spočívá jejich dvojznačnost i jejich nebezpečí.

O embryogenetické posedlosti, tak výrazné u celé skupiny významných myslitelů, by se měla provést studie, a byla by nadmíru zajímavá. Jak tomu často bývá – není nic těžšího než najít přesnou souběžnost mezi různými obory poznání –, humanitní vědy v tomto ohledu zůstávaly za vědami přírodními. Ty totiž už kolem poloviny 19. století ovládl biologický evolucionismus, který naopak předpokládá postupné vzdalování se od nejstarších forem, a to vysvětluje životními podmínkami v té které etapě nebo prostředím dané doby. Francouzská filozofie dějin od [Victora] Cousina po Renana převzala svou vášnivou zálibu v počátcích především od německého romantismu. Tam však dělala své první krůčky v době fyziologie mnohem starší než ta naše: fyziologie předreformní, která se domnívala, že buď ve spermatu, nebo ve vajíčku se nachází ve zkratce celý dospělý věk. Přičtete k tomu glorifikaci prvotnosti, důvěrně známou francouzskému 18. století. Než však dědici tohoto tématu, romantičtí němečtí myslitelé, téma předali svým žákům, našim historikům, sami ho oponentli svůdností nejrůznějších nových ideologií. Které slovo by u nás dokázalo plnokrevně vyjádřit známou německou předponu *Ur: Urmensch, Urdichtung*? Vše tedy vedlo tehdejší generace ke sklonu přičítat v lidských věcech faktům souvisejícím s počátky krajní význam.

Působil zde však i další prvek velmi odlišné povahy. V náboženské historii získalo zkoumání počátků samovolně hlavní místo, protože se zdálo, že poskytuje jakési kritérium hodnoty různých náboženství.

Jmenovitě¹⁰⁾ náboženství křesťanského. Dobře vím, že u některých novokatolíků, z nichž ne jeden katolíkem vůbec není, je dnes v módě vysmívat se těmto exegetickým snahám. „Nechápu vaše rozrušení,“ přiznával Barrès jistému knězi, který ztratil víru. „Co mají debaty hrstky vědců o několika hebrejských slovech společného s mým cítěním? Mně stačí ‚ovzduší kostelů‘.“ A Maurras? „Co je mi do evangelií čtyř obskurních Židů?“ („Obskurní“ zde nejspíš znamená plebejský, protože těžko Matoušovi, Markovi, Lukášovi a Janovi nepřiznat přinejmenším určitou literární proslulost.) Tihle vtípálci nás balamutí a Pascal ani Bossuet by tak jistě nemluvili. Lze si nejspíš představit náboženský zážitek, který historii za nic nevděčí. Čistému deistovi stačí k tomu, aby uvěřil v Boha, vnitřní osvětlení. Ne však v Boha křesťanů. Neboť křesťanství [, jak jsem již připomínal,] je svou podstatou náboženství historické: rozuměj takové, jehož prvořadá dogmata se opírají o určité události. Přečtete si znovu *Věřím v Boha*: „Věřím v Ježíše Krista (...) Byl za nás ukřižován za dnů Pontia Piláta (...) a třetího dne vstal z mrtvých.“ Zde jsou počátky víry také jejími základy.

Nuže kontaminací, nejspíše nevyhnutelnou, se tyto snahy, které mohly v určité formě náboženské analýzy mít své opodstatnění, rozšířily i na jiná pole bádání, kde byla jejich legitimita mnohem spornější. I tam historie soustředěná na původ a vznik sloužila k hodnotovým soudům. Podíváme-li se na „počátky“ Francie v Tainově době, co jiného Taine navrhoval než odsoudit mylnost politiky, která podle něj vychází z falešné filozofie člověka? Ať šlo o germánské nájezdy nebo normánské zábohy [Anglie], minulost byla aktivně využívána k vysvětlování přítomnosti s jediným záměrem: přítomnost buď lépe ospravedlnit, nebo odsoudit. V mnoha případech byl proto démon počátků možná jen avatárem jiného ďábelského nepřítele pravé historie, a to mánie soudit.

Vraťme se však ke křesťanským studiím. Jedna věc je, když si neklidná mysl hledající nějaký řád vytyčí postoj k takovému katolickému náboženství, jaké se každodenně projevuje v našich kostelech. A něco úplně jiného je, když má historik vysvětlit dnešní katolictví jako zjištěný fakt. Rozumí se, že pro správné pochopení aktuálních náboženských jevů je nezbytná znalost jejich počátků, ale k jejich vysvětlení nestačí. Abychom problém zjednodušili, nebudeme se ani ptát, do jaké míry pod jménem, které se nijak neměnilo, zůstala víra ve své podstatě opravdu zcela neměnná. Jakkoli se domníváme, že nějaká tradice zůstává stále stejná,

vždy je třeba mít na paměti důvody jejího udržování. Rozumí se lidské důvody; hypotéza působení prozřetelnosti by se vymykala vědě. Otázkou zkrátka není, zda Ježíš byl ukřižován a pak vstal z mrtvých. Nyní jde o to pochopit, jak to, že tolik lidí kolem nás v Ukřižování a Vzkříšení věří. Nuže věrnost víře je zcela zjevně jen jeden z aspektů celkového života skupiny, kde se takový rys projevuje. Nachází se v jádru, v němž se proplétá celá řada konvergentních rysů buď společenské struktury, nebo mentality. Nastoluje zkrátka celý problém lidského ovzduší. Dub vyrůstá ze žaludu. Ale dubem se stává a zůstává jím, pouze pokud se setká s příznivými podmínkami prostředí, a ty už do embryologie nespádají.

Dějiny náboženství jsme zde uvedli pouze jako příklad. Nebezpečí, že se původ bude směšovat s vysvětlením, hrozí vykladačům vždy, ať je předmětem jejich zkoumání jakákoli lidská činnost.

Byla to vlastně už iluze starých etymologů, kteří se domnívali, že když v souvislosti se současným významem slov uvedou jejich nejstarší známý význam, bude řečeno vše. Například když dokázali, že slovo „bureau“ (psací stůl, kancelář, úřad) původně označovalo určitou tkaninu nebo slovo „timbre“ (zvonek, odstín hlasu, ale také poštovní známka) jistý druh bubínku. Jako kdyby nebylo ještě třeba vysvětlit ten významový posun. A především jako kdyby se úloha určitého slova v jazyce stejně jako jeho minulost neřídila současným stavem slovní zásoby, a ta je zase odrazem momentálního stavu společnosti. Slovo „bureau“ ve významu úřad předpokládá existenci byrokracie. Když chci na poště koupit známky, použiji výraz, který se mohl prosadit pouze s postupným vývojem poštovních služeb a s technickou transformací, díky níž bylo, k velkému prospěchu sdělování myšlenek, pečetění dopisů nahrazeno přilepením speciální nálepky. Zmíněný výraz mohl vzniknout jedině díky tomu, že se různé významy starého slova v různých oborech specializovaly a dnes se už příliš vzdálily, než aby mohlo dojít k záměně známky („timbre“) z mého dopisu s témbrem, který například vychvaluje houslař u svých výrobků.

Mluví se o „počátcích feudálního zřízení“. Kde je hledat? Někdo má za to, že „u Římanů“. Jiní že „u Germánů“. Důvody těchto iluzí jsou očividné. V Římě i v Germánii opravdu existovaly určité obyčeje – klientelistické vztahy chráněnců, válečnické družiny, úloha léna jako odměny za služby –, které pozdější generace žijící v Evropě v takzvané feudální době musely převzít. Doznaly ovšem značných změn. Na obou stranách se

zejména užívaly výrazy – například latinské „beneficium“ nebo germánské „manství“ –, jež tyto generace dál používaly, ale pozvolna a nevědomky jim přisuzovaly téměř úplně nový obsah. K velkému zoufalství historiků totiž lidé nemají ve zvyku pokaždé, když změní obyčeje, změnit i slovník. To jsou jistě zajímavá zjištění. Lze snad věřit, že jimi se problém příčin vyčerpává? Evropská feudalita se svými typickými institucemi nebyla žádným archaickým předivem přežitků. Během určité fáze naší minulosti vznikla z jistého celkového společenského ovzduší.

Ch. Seignobos kdesi řekl: „Myslím, že revoluční myšlenky 18. století (...) pocházejí z anglických myšlenek ze století sedmnáctého.“ Chtěl tím říci, že proto, že francouzští osvícenští znalci veřejného práva četli některé anglické spisy z předcházejícího století nebo jimi byli nepřímo ovlivněni, přejali jejich politické principy? Mohli bychom mu dát za pravdu. Přejemnějším kdybychom předpokládali, že naši filozofové do cizích modelů opravdu nepřidali žádnou originální intelektuální látku ani citové zabarvení. Ale ani při takto značně svévolném omezení na pouhou výpůjčku nebude historie tohoto myšlenkového hnutí zdaleka¹¹⁾ objasněna. Stále totiž bude zbývat problém, proč k takovému přejímání docházelo v uvedené době: ani dříve, ani později. Nákaza předpokládá dvě věci: rozmnožení mikrobů a v okamžiku, kdy se chorooba ujímá, i vhodný „terén“.

Historický jev zkrátka nikdy nelze zcela vysvětlit bez zkoumání jeho doby. To platí o všech vývojových etapách. O té, v níž nyní žijeme, stejně jako o jiných.¹²⁾ Arabské přísloví říká: „Lidé se podobají více své době než svým otcům.“ Protože se studium minulosti touto orientální moudrostí vždy neřídilo, občas se zdiskreditovalo.

5. MINULOST A „PŘÍTOMNOST“

[Protipólem hledačů původu jsou uctívači bezprostřednosti. Montesquieu v jednom ze svých mladických spisů mluví o „nekonečném řetězu příčin, které se množí a kombinují z jednoho století do druhého“. Máme-li věřit jistým autorům, na konci, který je nám nejbližší, by ten řetěz byl zjevně docela tenký, protože pojmají poznávání toho, co nazývají přítomností, jako téměř úplně oddělené od minulosti. Tato představa je natolik rozšířená, že si zaslouží, abychom se ji pokusili rozebrat.]

• • •

[V první řadě je namístě uvést:] bere-li se doslova, je vlastně nepředstavitelná.¹³⁾ Co to totiž je, přítomnost? V nekonečném trvání nepatrný bod, který neustále uniká, okamžik, který zaniká, sotva vznikl. Sotva jsem promluvil, sotva jsem cosi udělal, má slova a mé činy zapadnou do říše Paměti. To tak neokázale a zároveň hluboce říká mladý Goethe: „nic není přítomné, vše pomíjí“, *nichts gegenwärtig, alles vorübergehend*. Domnělá věda o přítomnosti, odsouzená k neustálé transfiguraci, by se v každém okamžiku svého bytí měnila ve vědu o minulosti.

Chápu, že mi¹⁴⁾ hned namítnou, že jde o sofismus. V běžné řeči „přítomnost“ znamená blízkou minulost. Uvolme se [tedy] bez rozpaků k tomuto poněkud volnějším použití tohoto slova. Ne že by to také nevyvolávalo vážné potíže. Pojem blízkosti je nejen nepřesný – o kolik jde let? –, ale i on nás zavádí k nadmíru pomíjivému atributu. Je-li nynější okamžik v užším smyslu slova jen neustálé pomíjení, stejně konstantně se pohybuje i hranice mezi přítomností a minulostí. Je režim stále měny a zlatého standardu, který včera uváděly všechny příručky politické ekonomie přímo jako normu aktuálnosti, ještě přítomnosti? Nebo je historií, která už trochu zavání plesnivinou? Není nicméně těžké za těmito paralogismy najít soubor méně nedůsledných představ, jejichž jednoduchost, přinejmenším zdánlivá, některé lidi svedla.

Má se za to, že z širokého plynutí času lze oddělit jistou méně rozlehlou fázi. Ta je nám ve svém výchozím bodě poměrně málo vzdálená a na svém konci zahrnuje i dny, jež právě prožíváme. Zdá se, že se v ní nic, ani ty nejvýraznější rysy společenského nebo politického stavu, ani materiální vybavení, ani obecné zabarvení civilizace, hlouběji neodlišuje od světa, na jaký jsme zvyklí. Zdá se zkrátka, že ve vztahu k nám se vyznačuje velice silným koeficientem „současnosti“. Proto má tu čest nebo vadu, že se nesměšuje s ostatní minulostí. „Po roce 1830 už nejde o historii, nýbrž o politiku,“ říkal nám na lyceu jeden profesor, který byl [velmi] starý, když já byl velmi mladý. Dnes bychom už neřekli „po roce 1830“ – i tehdejší události poněkud zestárlý – ani „jde o politiku“. Spíše uctivě „jde o sociologii“ nebo s trochu menší úctou „jde o novinářinu“. Mnozí by přesto klidně opakovali: po roce 1914 nebo 1940 to už není historie. A přitom by vlastně nebylo příliš jasné, jaké důvody k takovému ostrakismu vedou.¹⁵⁾

Někteří lidé¹⁶⁾ došli k přesvědčení, že fakta, která nám jsou blíže, se právě proto vzpírají opravdu nezaujatému zkoumání, a pouze by chtěli cudnou Kleió ušetřit příliš horoucích kontaktů.¹⁷⁾ [Tak nejspíš smýšlel můj starý učitel. Tím se nám ovšem připisuje neschopnost dobře ovládat své nervy. A také se přitom zapomíná, že jakmile do hry vstupují citové ozvuky, hranice mezi aktuálností a neaktuálností se zdaleka nemusí řídit jen matematickou mírou časového intervalu.] Mýlil se tolik můj dobrý ředitel languedockého lycea, kde jsem začínal svou dráhu,¹⁸⁾ když mě svým zvučným hlasem kapitána učitelství varoval: „Tady není 19. století nijak nebezpečné.“¹⁹⁾ Až se dostanete k náboženským válkám, dejte si pozor.“ Ve skutečnosti kdo jednou u svého psacího stolu nemá sílu vymazat si z mozku virus své doby, bude docela dobře schopen nechat jeho jed prosáknout i do komentáře k *Iliadě* nebo *Rámajáně*.

Jiní vědci naopak mají správně za to, že lidskou přítomnost lze docela dobře vědecky poznávat. Její zkoumání však vyhrazuje oborům odlišným od toho, jehož předmětem zkoumání je minulost. Analyzují: tvrdí například, že chápou současnou ekonomii díky pozorováním omezujícím se v čase na několik desetiletí. Jedním slovem pohlížejí na dobu, v níž žijí, jako by byla oddělena od těch, které jí předcházely, příliš silnými kontrasty, než aby v sobě sama nenesla své vlastní vysvětlení. To je také instinktivní postoj mnoha lidí, kteří jsou pouze zvědaví. Historie nedávných období je přitahuje jen jako neškodný myšlenkový luxus. Na jedné straně hrstka archeologů, kteří se z pochmurného zálibení zabývají rozbalováním mrtvých bohů, na druhé straně sociologové, ekonomové, odborníci na veřejné právo – jediní průzkumníci živého světa...

Je zajímavé, že představa tohoto schizmatu se objevila teprve nedávno.²⁰⁾ Staří řečtí dějepisci, Hérodotos, Thúkýdídés či blíže k nám skuteční učitelé našich studií, předchůdci, jejichž podobizna by si zasloužila být navždy vystavena v čestné síni cechu historiků, nikdy ani nesnili o tom, že k vysvětlení odpoledne by mělo stačit znát nanejvýš ráno.²¹⁾ „Kdo se chce držet přítomnosti, současnosti, současnost nepochopí,“ napsal Michelet v záhlaví krásné knihy o lidu (*Le peuple*), ač sám tak zasažen horečkami svého věku. A již Leibniz mezi blahodárné účinky, které očekával od historie, řadil „nacházení počátků přítomných věcí ve věcech minulých“, neboť, jak tvrdil, „realitu nelze pochopit nikdy lépe než z jejich příčin“.

Od dob Leibnizových a Micheletových došlo k významnému jevu: postupné technické revoluce nesmírně rozšířily psychologický odstup mezi generacemi. Ne bez [jistých] důvodů se možná lidé ve věku elektřiny a letadel cítí velice vzdáleni od svých předků. Mnohdy proto méně obezřetně dospějí k závěru, že jimi přestali být předurčováni. Přidejte k tomu modernistický rys vrozený každé inženýrské mentalitě. Je snad k opravení nebo nastartování dynamy třeba znát myšlenky starého Volty o galvanismu? Nějaký přírůstek, nejspíš pokulhávající, který však napadne nejednu mysl podléhající strojům, vyvolává v lidech domněnku, že rozbor toho, co předcházelo, k pochopení současných velkých lidských problémů ani k pokusu o jejich řešení nijak nepřispěje. Někteří historikové, kteří se, aniž by si to pořádně uvědomili, do tohoto mechanistického ovzduší sami chytli, sborově tvrdí: „Jakožto vysvětlení přítomnosti lze historii omezit téměř na zkoumání současné doby.“ To se neostýchali napsat v roce 1899 dva z nich.

[Při bližším pohledu] se výsada vysvětlitelnosti sebou samou takto přiznávána přítomnosti opírá o celou řadu podivných postulátů.

V první řadě předpokládá, že lidský úděl prodělal v intervalu jedné či dvou generací změnu nejen velice rychlou, ale také totální: a to takovou, že se revolucím laboratoří a továren nevyhnula žádná jen trochu starobylá instituce, žádný tradiční způsob chování. To opomíjí inercii vlastní mnoha společenským výtvarům. Člověk tráví svůj čas vyvíjením mechanismů a pak zůstává jejich víceméně dobrovolným zajatcem. Ten, kdo někdy navštívil severofrancouzský venkov, si jistě všiml zvláštního tvaru tamějších polí. Přestože vlastnické změny v průběhu věků původní schéma ohladily, uvádí pohled na tyto nesmírně úzké dlouhé pásy dělící ornou půdu na značný počet polí mnohého agronoma dodnes v úžas. Jak takové uspořádání, které nesporně vede k plýtvání silami a působí potíže zemědělcům, vysvětlit? Občanským zákoníkem a jeho nevyhnutelnými důsledky, odpověděli by příliš ukvapení znalci právních předpisů. A doporučili by: změňte tedy naše dědické zákony, a problémů se zbavíte. Kdyby lépe znali historii a také lépe vnímali venkovskou mentalitu utvářenou staletými zkušenostmi, nepovažovali by řešení za tak snadné. Ve skutečnosti má toto uspořádání základy v tak dávné minulosti, že je dosud žádný badatel nedokázal uspokojivě vysvětlit.²²⁾ Ti, kdo zde klučili les v době dolmenů, to ovlivnili patrně víc než Napoleonovi právníci.²³⁾ Omyl týkající se příčiny zde, jak tomu téměř nevyhnutelně

bývá, vede k chybnému návrhu terapie: neznalost minulosti nejen brání pochopení přítomnosti, nýbrž v přítomnosti ohrožuje i samo jednání.

Ale nejen to. Aby jakákoli společnost mohla být jako celek determinována momentem bezprostředně předcházejícím tomu, který prožívá, nestačilo by jí mít strukturu tak dokonale přizpůsobivou změnám, že by tím byla vlastně beztvará. Ještě by muselo ke kontaktům mezi generacemi docházet pouze z jedné generace na druhou, kdy by děti se svými předky komunikovaly pouze prostřednictvím otců.²⁴⁾

Ježte tak tomu není, dokonce ani v čistě orálních sděleních.²⁵⁾ [Podívejte se například na naše vesnice.] Protože pracovní podmínky drží otce i matku téměř celý den pryč od malých dětí, jsou děti vychovávány převážně prarodiči. Při každém novém formování myslí tedy dochází ke kroku zpět, který přes jednu generaci [virtuálně] nesoucí změny spojuje ty nejtavnější myslí s těmi nejneměnějšími. [Především odtud nepochybně pramení tradicionalismus vlastní tolika venkovským společnostem. Případ je to obzvláště jasný. Není jediný. Přirozený antagonismus věkových skupin se odehrává hlavně mezi bezprostředně sousedícími skupinami, nejedné mládeži dalo učení se od starců přinejmenším stejně tolik jako učení se od zralých mužů.]

Tím spíš takové přenosy myšlení [mezi generacemi někdy velmi vzdálenými] značně usnadňuje písmo, takže vzniká v pravém smyslu kontinuita civilizace. Luther, Kalvín, Loyola: bezpochyby muži z dávných dob, z 16. století. Chce-li je historik pochopit a jejich pochopení zprostředkovat dál, bude mít v první řadě za úkol zasadit je do jejich prostředí, do duševního ovzduší jejich doby, do vztahu k problémům svědomí, které už nejsou zcela identické s našimi. Troufne si však někdo tvrdit, že pro správné pochopení aktuálního světa není porozumění protestantské nebo katolické reformě, oddělené od nás několika staletími, důležitější [než porozumění mnoha jiným myšlenkovým proudům, které nám jsou zajisté bližší v čase, avšak jsou pomíjivější?]

Jedná se o jasný omyl, který stačí formulovat, aby mohl být odstraněn. Je jím představa, že běh lidského vývoje se skládá z řady krátkých a hlubokých záškubů, z nichž žádný netrvá déle než několik lidských životů. Pozorování naopak ukazuje, že v onom nesmírném kontinuu se někdy velké otřesy dokážou naprosto dokonale šířit od těch nejvzdálenějších molekul po ty nejbližší.²⁶⁾ Co byste řekli o geofyzikovi, který by se spokojil s počítáním myriametrů a působení Měsíce na zeměkouli by považoval za mnohem podstatnější než působení Slunce?

[Účinnost síly se v trvání stejně jako na nebi neměří přesně podle vzdálenosti.]

Konečně mají být z minulých věcí ty, které – jako beze stop zaniklá náboženství, neúspěšné společenské formy, zmizelé techniky –, jak se zdá, přestaly ovlivňovat přítomnost, považovány právě z tohoto důvodu za zbytečné pro její pochopení? To bychom zapomínali, že skutečné poznání neexistuje bez určité srovnávací škály. Ovšem pod podmínkou, že se srovnání týká realit odlišných, ale zároveň nějak příbuzných. Nebudeme popírat, že je to náš případ. Zajisté dnes už nemáme za to, že, jak psal Machiavelli a jak se domníval Hume nebo Bonald, v čase je „alespoň cosi neměnného: a to je člověk“. Poučili jsme se, že i člověk se hodně změnil: v mysli a nejspíš i v těch nejjemnějších mechanismech těla. Jak by tomu mohlo být jinak? Jeho duševní ovzduší se hluboce proměnilo, jeho hygiena, stravování rovněž. V lidské povaze i v lidských společnostech nicméně musí existovat nějaký stálý základ. Jinak by samo slovo člověk nebo společnost nic neznamenalo. Věříme snad, že lidi pochopíme, budeme-li je zkoumat jen v jejich reakcích na zvláštní okolnosti určitého momentu? I v tom, čím jsou v takovém momentu, bude ta zkušenost nedostatečná. Mnoho z prozatím nepřilíš zjevných možností, které se však mohou probudit v každém okamžiku, mnoho víceméně podvědomých hybných sil či individuálních a kolektivních postojů zůstane ve stínu. Jediněčná zkušenost nikdy nedokáže rozlišit své vlastní faktory: a tudíž ani poskytnout interpretaci sebe samé.²⁷⁾

[Však také tato solidarita různých věků je tak silná, že pouta srozumitelnosti jsou mezi nimi opravdu obousměrná. Nepochopení přítomnosti nevyhnutelně vzniká z neznalosti minulosti. Je však možná stejně marné snažit se pochopit minulost, pokud nevíme nic o přítomnosti.] Jinde jsem už připomněl jednu příhodu: jel jsem do Stockholmu s Henrim Pirenem. Sotva jsme dorazili, zeptal se: „Na co se půjdeme podívat nejdříve? Prý tu mají úplně novou radnici. Začneme s ní.“ A jako by chtěl předejít mému údivu, dodal: „Kdybych byl starožitník, koukal bych jen po starých věcech.“²⁸⁾ Jenže já jsem historik. Proto mám rád život.“ Schopnost vnímat živý svět je pro historika vskutku zásadní vlastností. Nenechme se zmýlit jistou²⁹⁾ strohostí stylu: ti největší z nás se jí vždycky³⁰⁾ vyznačovali: Fustel či Maitland po svém způsobu, který byl přísnější, o nic méně než Michelet. Možná to je v podstatě dar sudíček, který nikdo nemůže získat, pokud ho nenabyl už v kolébce. Přesto

však je třeba se v něm neustále cvičit a rozvíjet ho. Jak jinak, ne-li – jako ukázal sám Pirenne – neustálým stykem s dneškem?

Záchvěvy lidského života, které, máme-li si je přimyslet ke starým textům, vyžadují značné úsilí představivosti, jsou [zde] vnímatelné přímo, našimi smysly.³¹⁾ Mnohokrát jsem četl a mnohokrát jsem vyprávěl o válkách a bitvách. Věděl jsem však opravdu v plném smyslu slova vědět, věděl jsem zevnitř, co to pro vojsko znamená být v obklíčení, pro lidi porážka, než jsem tu krutou nevolnost sám pocítil? Než jsem sám v létě a na podzim roku 1918 dýchal radostné ovzduší vítězství – a doufám, že jím naplním své plíce ještě jednou, ale ta vůně bohužel už nebude stejná –, věděl jsem opravdu, co vše to krásné slovo zahrnuje? Ve skutečnosti, ať vědomě či ne, nakonec prvky sloužící k rekonstruování³²⁾ minulosti čerpáme ze svých každodenních zkušeností, abychom tam, kde je to třeba, minulost zabarvili novými odstíny: a jaký by pro nás měla smysl slova, která používáme k vystižení zaniklého duševního rozpoložení či zmizelých společenských forem, kdybychom nejdříve neviděli lidi žít? Je [stonásobně] lepší nahradit takové instinktivní prodchnutí záměrným a řízeným pozorováním. Předpokládám, že velký matematik nepřestane být velkým, když světem, v němž žije, bude procházet se zavřenýma očima. Ale vzdělanec, který se nerad dívá kolem sebe a nemá rád lidi, věci ani události, si možná zaslouží, jak říkal Pirenne, označení užitečný starožitník. Udělal by dobře, kdyby se vzdal označení historik.

Navíc nejde vždy jen o pěstování smyslu pro historii. Stává se, že v určité linii³³⁾ je znalost přítomnosti pro pochopení minulosti důležitá ještě bezprostředněji.

Bylo by totiž vážnou chybou myslet si, že pořadí, jež historikové dodržují ve svém bádání, se musí nezbytně držet pořadí událostí. Mnohdy je užitečné, když začnou historii číst „pozpátku“,³⁴⁾ jak říkal Maitland, a teprve potom jí vrátí její skutečný směr. Přirozené je u každého bádání postupovat od toho nejlépe známého či nejméně neznámého k tomu nejjasnějšímu.³⁵⁾ Jasnost dokumentů se nesporně s postupem věků ani zdaleka rovnoměrně nezvětšuje. Například o 10. století našeho letopočtu toho víme nesrovnatelně méně než o době Caesarově nebo Augustově. Ve většině případů se však méně dávná období shodují s oblastmi poměrné jasnosti. Dodejme, že postupuje-li se mechanicky odzadu kupředu, vždy je tu riziko, že promarníme čas hledáním začátku nebo příčiny jevů, které se zkušeností možná ukážou jako domnělé. I ti nejslavnější z nás se někdy dopustili podivných omylů, když tam, kde to

bylo namístě, opomněli použít opatrně regresivní metodu. Fustel de Coulanges se zabýval „počátky“ feudálních institucí, o nichž si udělal, obávám se, jen dost nepřesnou představu, a [začátky] nevolnictví, které, protože měl špatné popisy z druhé ruky, chápal v poněkud nesprávných odstínech.

Nuže méně výjimečně, než by si člověk myslel, se stává, že je třeba postupovat až k přítomnosti, aby se konečně dosáhlo nějakého světla. Některé základní rysy naší venkovské krajiny, jak už víme, pocházejí z nesmírně dávných dob. Abychom však mohli interpretovat vzácné dokumenty, díky nimž lze pochopit jejich mlhavý vznik, abychom mohli problém postavit správně a abychom si ho vůbec všimli, musí být splněna jedna předběžná podmínka: pozorovat a analyzovat dnešní krajinu. Jen tak lze získat celkový pohled, z něhož je třeba vyjít. Ne ovšem že by se tento obraz, jednou provždy ustrnulý, prosazoval jako takový v každé etapě minulosti, s níž se postupně při cestě nazpět časem setkáváme. Zde stejně jako jinde jde historikovi o pochopení změny. Ve filmu, na který se dívá, je neporušená pouze poslední část. Chce-li rekonstruovat pochroumané rysy předchozích částí, musí nejdřív cívku odvíjet pozpátku.

[Existuje tedy jen jedna věda o lidech v čase, a ta vždy vyžaduje, aby se zkoumání mrtvých spojilo se zkoumáním živých. Jak ji nazvat? Už jsem řekl, proč mi starověký název historie připadá nejobsažnější, nejméně výlučný a také nejvíce nabitý dojemnými vzpomínkami na více než stoleté snahy; jinými slovy nejlepší. Navrhujeme-li ho v rozporu s některými předsudky, ostatně mnohem mladšími než on, rozšířit i na poznávání přítomnosti, nesledujeme tím – je snad třeba se hájit? – žádné cechovní zájmy. Život je příliš krátký a znalosti se získávají příliš dlouho, než aby i ten nejskvělejší génius mohl dosáhnout úplného poznání lidstva. Dnešní svět bude mít vždy své specialisty, stejně jako je má doba kamenná nebo egyptologie. Od jedněch i druhých chceme jen, aby nezapomínali, že historický výzkum nestrpí soběstačnost. V izolaci nikdo z nich nic nepochopí víc než napůl, byť by šlo o jeho vlastní pole bádání; a jediná pravá historie, kterou lze dělat jen vzájemnou pomocí, je historie všeobecná.]

Žádná věda však není definována pouze svým předmětem. Její meze mohou být dány stejně tak vlastní povahou jejích metod. Zbývá tedy položit si otázku, zda podle toho, jestli se od přítomného okamžiku

vzdalujeme, nebo se k němu blížíme, by neměly být i výzkumné metody považovány za bytostně odlišné. Tím se nastoluje otázka historického pozorování.